

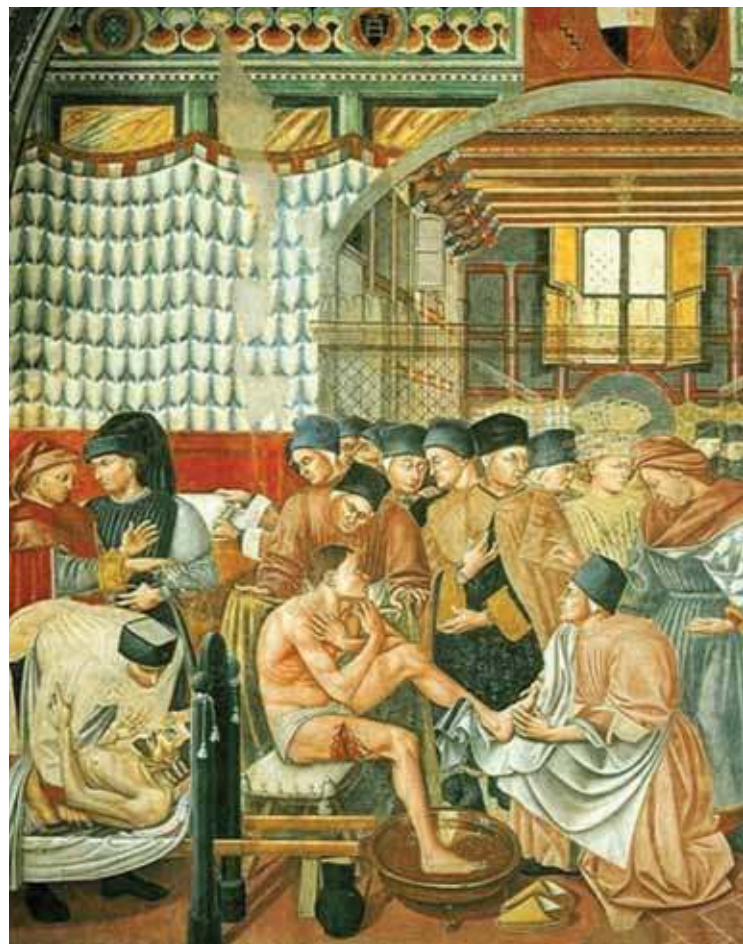
ORVOSTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK

Dr. Berta Gyula
Apponyi Magánklinika, Kaposvár

NÉPI ORVOSLÁS (2. RÉSZ)

Számos orvostörténész vitatja, hogy az előző részben bemutatott humorális patológia (a nedvtan) volt a legősibb kóroktan a népi gyógyászatban. Sok lelet utal arra, hogy a levegő eredetű betegségek tana, a **pneumatan** a nedvtannál is régebben fellelhető a népi hagyományban. Erős átfedést tártak fel ezen a téren is az orvosi felfogással. Az egyiptomi orvosok például az élet legfontosabb forrásának a levegőt tekintették. Az egyiptomi orvosi iskolán alapuló görög orvoslásnak is volt egy pneumatikus szemléletű ága, mely azt vallotta, hogy az összes életműködés felett egy felsőbb életerő, a szervek működését irányító *pneuma* van. Magának Hippokratésznek, a nedvtan leírójának is van olyan rendhagyó munkája („A levegőről, a vizekről és a helyekről”), amiben voltaképpen a pneumatan megfogalmazása is megtalálható. A római orvosok – köztük Galénosz – szerint a *pneuma* a vérrel, az erek útján a szervezet minden részébe eljut, és a nedveket uralva fejti ki az életműködéseket irányító hatását.

A középkorban, elsősorban Hippokratész munkásságának újrafelfedezése nyomán, a nedvtan lett a do-

Galénosz és Hippokratész egy középkori orvosi könyv borítóján

Betegek gyógyítása a 15. században
(Domenico Di Bartolo festménye,
Pellegriano di Santa Maria della Scala, Siena)

mináns, de még akkor is sok híve volt a pneumatikus felfogásnak, azaz a levegőnek, a „spiritus”-nak mint éltető anyagnak, amelynek kóros megváltozásai idézik elő a betegségeket. A két elmélet egységesítésére keletkeztek olyan magyarázatok, melyek szerint „a szervezeti elváltozások és kóros jelenségek oka a pneumának a vérrel való keveredésében van”. A betegség onnan ered, hogy vagy túl sok, vagy túl kevés miázmákkal szennyezett levegő van a testben. A pneumatán egyszerűbb formában, de határozott körvonalakban fellelhető a magyar népi gyógyászatban is. A nép szerint bizonyos betegségeket a **rossz szél** okoz.

A szél valóságos betegségdémonként jelent meg a képzeletükben. Az ormánságiak szerint

van úgy, hogy világos nappal, szélcsend idején is támad, és valakit megcsap: ez a „szélsuddulás”, de hívták „boszorkányszélnek” is. „Ott üdögélt a legény a pajtában, és megcsapta a boszorkányszél. Két évig betegeskedett utána.”

„A **gutaütést** is a szél okozza. Ha bizonyos részekbe befészkezi magát, ezt a részt üti meg a guta”. „Ott érte a meleg szél, mikor fújt onnan suhogósan. Osztán kapta meg bele a nyomorúságot. Megbénult a félrésze. Fölsugadt a lába, olyan lett, mint a hegedűhúr. Hót kódus tőle”. Akit megüt a guta, azt „szél érte”, „megütötte a szél”, a „guta szele”. „Szélütés” vagy „szélindulás” érte.

A szél betegségdémonának más neve is volt: a „lebeke”. Költői ihletésű jellemzése ide kívánczik: „Erdőn jár, a fák között suhog. Kígyó az ostora (a kígyózó villám), ezzel gyújt, perzsel, éget, ezzel sújt agyon embert és jószágot. Ekével jár, mert a viharával barázdát szánt a földön és a vízen. De nem éltető magot, hanem kövecset vet bele.”

„Erdőn jár vala a lebeke tárgy / Béka vala ekéje, / Kígyó vala ostora. / Szánt vala követ, / Vet vala kövecset” (népköltés).

A népi orvoslásban gyakran a széltől eredeztetik a **hasba lokalizált betegségeket**. „Megállt bennem a szél”. „Tele vagyok szélel” mondja a sokat böfögő. „Szélgörccsöt kapott” a hasfájós. Az egyszerű emésztési zavartól a súlyos bél-elzáródásig sorakozhatnak a szél okozta hasi betegségek.

A nép körében emlegetett „szélbaj” további neve a „nádra” vagy „szinádra”. A nádra súlyosabb betegség: „A szél nem tud alul menni, és felnyomja a gyomrot úgy, hogy csoda. Fáj. Szédül is az ember bele. Nehezen lehet lélegezni, az nagyon rossz, mert itt fojtogatja neki”. Ha a beteget a nádra bántja, akkor kap szerepet a kenés (lásd a sorozat első részében), a has masszírozása. Ez sokszor hatásos, „mikor megkortyan”, akkor jó. Ezért „kenik, míg nem korog”. Ha a kenőasszony a nádrát lenyomkodja, akkor a szelek

Kenőasszony munka közben Kárpátalján

Hippokratész beteg nőt kezel
(márvány dombormű az i. e. 5. századból)

megindulnak. A csecsemők, kisgyermek levegőnyelés miatti görcsös hasi fájdalmát a mai napig a has nyomkodásával, simogatásával próbálják szüntetni az anyák. Az itt alkalmazandó mondóka: „Csikar, csikar hasika, abból lesz a kaksika”. Belsőleges gyógyítása a szélfű-tea. A széllel kapcsolatos hasi betegségeket, főleg kisgyermeknél a „szemverés” is okozhatja, de az is a szél közvetítésével. „A levegő az oka a szakadásnak (a *sérv*nek) is. Erőszak hatására egyik hús eltávolodik a másiktól, szél nyomul közéjük. Ez fájdalmat okoz”.

Bőrbetegségeket is okoz a szél. Az ekcéma vélt oka a népi gyógyászatban a „szélkifúvás”. A vulván támadó gennyes mirigygyulladás (bartholinitis acuta) népi neve a „széldob” (gyógyítása: fejsze élével háromszor kell megérinteni az adott helyet, és ha kellő erővel „érintik”, kifakadhat). A szájüregi aphtát „ebfingnak” mondják. Az etnográfus ezt a boszorkányszél elmélettel hozza összefüggésbe. A kelés („kilis”) oka „benne van a levegőben”. Különben is „a sebnek árt a hideg levegő”.

Duzzanatok, dagadások Ami dagad, az a népnyelvén „felfúvódik”. „Az orbánc felfúta a fejem, olyan volt, mint egy kosár.” A rostás pokolvar (lüktető, vörös kelés) „felfúta” az érintett testrészt. Az ótvaros gyerek fejbőre „feldoblik”. „Kivájja a viszketős fejét, aszt akkor feldoblik tüle, kifújja vastagon (megdagad tőle)”.

Aki vízi betegségben (ascites) szenved, annak „fúvódik a hasa”. Vese eredetű ödémában „a puha részeken felfúvódik daganattá”.

Mind a vidéki, mind a városi köznyelvben népszerű etiológia a „huzat”. Ez is visszavezethető az ősi, szél elméletre, és mai napig jelentős helyet foglal el a betegek gondolkodásmódjában, szinte általános betegséget okozó noxaként. „Nem tudtam kinyitni a számat, mikor ezt a huzatot megkaptam.” A huzat a világ legtöbb táján ismeretlen fogalom, nincs is rá szavuk. Nálunk (és

a környező országokban: Románia és a Balkán nagy részén) mindenki tudja, hogy miről van szó. Vagy önmaga, vagy valamely családtagja kapott már **huzatbetegséget**. Az orvosok szinte naponta találkoznak olyan beteggel, aki betegségét a huzatnak tulajdonítja.

A huzathoz hasonlóan általános betegségokozó a **hűlés** is. „A kihűléstől származik minden betegség.” „Sok mindent kihűléstől lehet kapni.” „Vele születik az emberrel minden betegség, aztán mikor megfázik, vagy ez fogja le, vagy az.”

„A hideg földön feküdtem, átfázott a tüdőm. De úgy átfázott, hogy belejött ez a tüdőbaj.” „Kapáláskor kimelegedve feküdt az árnyékba, a hideg földre. Persze, hogy kihűlt a tüdeje, tüdőbajt kapott.”

A kenőasszonyok gyakran diagnosztizálták, hogy „kihűlésben” van a betegük: „Ez mind fájdalom itt lelkem, mindenbe benne van a kihűlés”. A kihűlést, meghűlést vagy huzatot teszik felelőssé általában a reumás betegségekért. Idős beteg mondja: „Én tizenkét évig kofálgoktam, akkor hűltek ki a horgasinaim”.

„A reuma a hidegtől van. Az erős kihűléstől van. Kihűlnek a lába szárában a velők.” „A derékzsába olyan, mint a farzsába. Kihűléstől kapja. Nem bír meghajolni, nem bír kiegyenesedni, csak így megyen görbén. A reumán kívül a meghűléstől eredeztetni még a néphit az árpát, a középfülgyulladást, a fogfájást, a fogkihullást, a tüdőbajt, a tüdőgyulladást, a szívbajt, a gyomorbaajt, a hólyaghurutot és a bőrbetegségeket. Hirdetik, hogy a sebnek sem jó a hideg. „Télbe nehezebben gyógyul a seb.” „A seb mentül melegebb, antul hamarabb gyógyul.” Ezért nem szabad például foghúzás után hideg vizet inni. A meghűlésnek szinonimája a „megfázás”, amit szintén sokat hallunk manapság is a rendelőben.

A 20. század első feléből való, népi gyógyítás-kutatás közben mondta Vajkai Aurélnak (lásd: Források) egy asszony: „három okból lehet kapni betegséget: a kihűléstől, az ijedéstől és az erőltetéstől”.

A hűlés és erőltetés elmélete összefügghet azzal, hogy a paraszti munka során abban az időben sok alkalom adódott hideg időben végzett munkára, meghűlésre és megerőltetésre. „Mindenkinek arra vigyázzon, hogy ne emeljen nagyot, és ne fázzon meg. Onnan ered oszt sok minden.”

Szokásmondásszerűen hangoztatták az öregek: „A nagy iga az embert tönkretesz. Aki erősebben dolgozik, az leginkább meg is szokott halni hamarabb.” Vagy:

„A sok dolog összetört. Össze van törve a vérem a sok dologtól.” Gyakran lesz betegség „nehéz munkától, emeléstől, vagy valamit le akar venni magasból”. „Ez az asszonyféle nagyot emelt, hogy lejjebb szállt a méhe.” „Emelésbe kapta meg a májdaganatot.” Erőltetéstől volt a véres vizelet is. Sokszor a kenőasszony diagnosztizálta: „a test vagy izom meg van erőltetve, agyon van erőltetve, ezért érzek pácásodást (merevedést) a fájdalmas helyen.” Manapság elsősorban sportártalmak hátterében tételeznek fel (gyakran jogosan) túlerőltetést.

A **fertőzés**, az „átragadás” a népi orvoslás szótárába később került be, bár a nagy járványok idején a sok egyéb kórok mellett világos elmék ezt a lehetőséget is felvetették. Igazán gyakran feltételezett kórok az orvostudomány fertőző betegségekkel kapcsolatos felismerése után lett. Empirikus alapon voltak szabályok az átragadás elkerülésére. „Senki után klozettra ne ülünk, mert rossz betegséget lehet kapni.” „Csak az kapja meg,

akinek talál a vére.” (Visszaköszön a nedvtan.) De ilyen módon megkaphatja a nő a fehér folyást, a férfiember a „sánkért” (pénisz fekély), a „dobot” (inguinalis nyirokcsomó duzzanat), a „kilst”. Mindezek hátterében a néphit szerint nem csak a „klozett” lehet, hanem az is, „ha másnak a meleg helyére ül, feltéve, hogy talál a vére”. A lépfene járványt „a levegő hozza el valamerről”. A kolerát „valami levegő hozta, a szél hozta”. A kelés „ragályos, vagy benne van a levegőben”. A kankót (gonorrhoea) azért kapta a beteg, mert széllel szembe kerékre vagy hideg kőre vizelt. ■

FORRÁSOK

- Oláh Andor: „Új hold, újkirály” –
A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat Kiadó, 1986.
- Vajkai Aurél: Népi gyógyászat. Jó szöveg Kiadó, 2003.
- A Google és a Wikipedia megfelelő címszavai